

OSMANLI KİTAP SANATLARINDA DELÂİLÜ'L-HAYRÂT EL YAZMALARI¹

Prof. Dr. Mehmet MEMİŞ²

orcid.org/0000-0002-7962-3782 Geliş Tarihi: 27.05.2022 Kabul Tarihi: 6.07.2022

ÖZ

Bilindiği gibi Osmanlı kültüründe yazma kitapların başında Mushaf lar gelmektedir. Kitap sanatlarının en seçkin örneklerini de bu eserler üzerinde görmek mümkündür. Ancak başka alanlarda yazılmış olup hat, tezhip, minyatür ve ciltleriyle sanat değeri taşıyan eserlerin sayısı da bir hayli fazladır. Müze ve kütüphanelerimizi zenginleştiren bu tür eserler arasında evrâd kitapları önemli yer tutmaktadır. Bu makalede, Osmanlı toplumunda yaygın olarak yazılıp okunan *Delâilü'l-Hayrât* adlı küçük boyutlu evrâd kitapları ve bunların ihtiva ettiği sanat unsurları ele alınacaktır. Şâzeliyye tarikatının Cezûliyye kolunun kurucusu, Kuzey Afrikalı sufi Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî (ö. 870/1465) tarafından derlenmiş olan mecmua, Hz. Muhammed için okunan salavat-ı şerife ve çeşitli duaları içermektedir. Cezûlî'nin bu risalesi müritleri arasında bir tarikat evrâdı olarak okunmuş ve çok sayıda istinsah edilmiştir. *Delâilü'l-Hayrât* yazmalarının çoğu imzasız olmakla birlikte ünlü hattatların kaleminden çıkmış ve diğer kitap sanatları bakımından da üstün değere sahip bir hayli seçkin örneği bulunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Delâilü'l-Hayrât, evrâd, kitap sanatları, hat sanatı, Osmanlı sanatı

ABSTRACT

DELÂILU'L-HAYRÂT MANUSCRIPTS IN OTTOMAN BOOK ARTS

As it is known, Mushafs come first among the manuscripts in Ottoman culture. It is possible to see the most outstanding examples of book arts on these works. However, the number of works that have artistic value with calligraphy, illumination, miniatures and bindings written in other fields is also quite high. Among such works that enrich our museums and libraries, the evrâd books have an important place. In this article, the small-sized evrâd books called *Delâilü'l-Hayrât*, which were widely written and read in Ottoman society, and the artistic elements they contain will be discussed. This journal, compiled by the founder of the Cezûliyye branch of the Shazeliyya sect, the North African sufi Muhammed b Süleyman el-Cezûlî (d. 870/1465), includes the salavat-ı şerife recited for Muhammad and various prayers. This treatise of Cezûlî was read as a cult document among his followers and was copied many times. Although most of the *Delâilü'l-Hayrât* manuscripts are unsigned, there are many outstanding examples from the pen of famous calligraphers, which are also of superior value in terms of other book arts.

Keywords: Delâilü'l-Hayrât, Evrâd, arts of manuscripts, Islamic calligraphy, Ottoman art

¹ Bu makale, Necmettin Erbakan Üniversitesi tarafından 3-5 Kasım 2021 tarihlerinde gerçekleştirilen I. Uluslararası Geleneğimiz, Geleceğimiz, Ustalarımız Sempozyumunda bildiri olarak sunulan ve "Geleneğin Mirası" (Aralık-2021) başlıklı sempozyum kitabında yayımlanan metnin bazı ilavelerle yeniden düzenlenmiş hâlidir.

² Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk-İslam Sanatları Tarihi Anabilim Dalı, Sakarya/ Türkiye, e-posta: mmemis@sakarya.edu.tr

Giriş

Farz olan ibadetlerin dışında okunan dua ve zikirler İslam toplumunda yaşanan tasavvufi hayatın en yaygın geleneklerindedir. Sufi önderlerin feyiz ve bereketine inanarak okunmasını tavsiye ettikleri bu metinler zamanla zengin bir literatür oluşturmuş; bunlar için “ezkâr”, “ahzâb”, “evrâd” gibi isimlendirmeler yapılmıştır (Kara, 1992, s. 20). Daha yaygın olarak kullanılan “evrâd”, Arapça “vird” kelimesinin çoğulu olup “her vakit dilde ve ağızda dolaşan söz” demektir (Salâhî, 1313, s. 199). Her gün veya belirli gün ve vakitlerde okunması âdet hâline getirilen esmâ-i hüsnâ, ayet-i kerime, hadîs-i şerif ve duaları ifade etmektedir (Şemseddin Sâmî, 1317, s. 1489; Yılmaz, 2004, s. 89).

Evrâdla ilgili düzenli bilgiler ihtiva eden en eski kaynaklardan Ebu Talib el-Mekkî'nin (ö. 386/996) *Kütü'l-Kulûb* adlı eserinde zikir, tespih, tövbe ve istiğfarla ilgili ayetler bir araya getirilmiş, gündüz ve gecenin muhtelif vakitlerinde okunacak olan evrâd ve bunların sayıları ayrı ayrı zikredilmiştir. Bu hususta tarikatlar öncesi dönemde yazılmış diğer önemli bir kitap İmam Gazâlî'nin *İhyâu Ulûmi'd-dîn* adlı eseridir. Gazâlî gündüz yedi, gece dört ayrı vakitte zikir, Kur'an okuma ve tefekkür gibi virdlerle meşgul olmanın faydaları üzerinde durmuştur. Bilahare yaygın bir tasavvufi gelenek hâlini alan evrâd kitaplarının temel kaynağını bilhassa bu iki eser oluşturmuştur. XI. yüzyıldan itibaren tarikatların teşekkül etmeye başlamasıyla ayet, hadis, salavat, tespih ve zikirlerle bizzat tarikat kurucuları tarafından tertip edilen dua ve tespihlerin de ilavesiyle tarikatlara göre farklılık gösteren evrâd kitapları ortaya çıkmıştır (Kara, 1995, s. 53). Farklı adlar altında düzenlenen evrâd metinleri zamanla daha kolay taşınıp okunabilmesi için kitapçıklar şeklinde çoğaltılmıştır. Her tarikatın kendine mahsus evrâdî bulunmakla beraber hem tarikat mensupları hem de bir tarikata mensup olmayan Müslümanlar tarafından faziletine inanılarak çok okunan evrâd kitapları da bulunmaktadır. Bu çalışmanın konusu olan ve Şeyh Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî tarafından tertip edilen “Delâilü'l-Hayrât” bu tür evrâd kitaplarının başında gelir. Şâzeliyye tarikatının Cezûliyye kolunun kurucusu olan Ebu Abdulah Muhammedb.Süleymanel-Cezûlî(ö.870/1465)Fas'ın

güneyinde bulunan Cezûle (Cüzûle) bölgesindeki Simlal köyünde doğmuş, Fas şehrindeki Medresetü's-saffârîn'de dil ve din eğitimi almıştır. Mekke, Medine ve Kudüs'te geçirdiği kırk yılın ardından tekrar Fas'a dönmüş, bugün Kazablanka şehrinin yakınında küçük bir kasaba olan Aynülfıtr'da bulunan Benî Amgar Zaviyesi şeyhi Ebû Abdullah Muhammed eş-Şerîf vasıtasıyla Şâzeliyye tarikatına girmiştir. Meşhur virdi *Delâilü'l-Hayrat*'ı bu yıllarda tertip ettiği bilinmektedir. Müritleriyle birlikte yerleştiği Şeyzame bölgesindeki Efûgal köyünde 16 Rebûülevvel 870'te (6 Kasım 1465) vefat etmiş, naası yıllar sonra Merakeş'teki bir türbeye nakledilmiştir (Uludağ, 1993, s. 515).

Delâilü'l-Hayrât Yazmaları

Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî tarafından derlenen bu risalenin tam adı “Delâilü'l-Hayrât ve şevâriku'1-envâr fî zikri's-salât ale'n-nebiyyi'l-muh târ”dır. Halk arasında *Delâil-i Şerîf*, *Delâil-i Hayrât* ve kısaca *Delâil* diye de bilinir. Eserin mukaddimesinde (dîbâce), salavatı belli zamanlarda düzenli bir şekilde okuyanların çok sevap kazanacakları, Hz. Peygamber'in şefaatine nail olacakları, günahlarının bağışlanacağı, dünya işlerinin düzeleceği belirtilmiş; hangi günlerde nerelerin okunacağı sayfa kenarına not edilmiştir. Risalenin nüshaları arasında bazı farklar ortaya çıktığı için Cezûlî'nin müridi ve halifesi Ebu Abdullah es-Sehlî, farklılık bulunan nüshaları düzenleyerek sağlığında şeyhine sunmuş, şeyh de bu fazlalıkların bir kısmını *Delâil* metnine dâhil etmiştir. Bununla birlikte risalenin farklı tertip edilenleri bulunmaktadır. Birçok şerhi yapılan eserin Türkçe şerhleri de vardır. En tanınmış olanı Karadavudzâde Mehmed Efendi'ye (ö. 1756) aittir. *Delâilü'l-Hayrât* yazmaları Kuzey Afrika'da ve özellikle Anadolu'da büyük bir rağbet görmüş, çok sayıda baskısı da yapılmıştır (Uludağ, 1994, s. 113, 114). Diğer tarikat mensupları ve bir tarikata mensup olmayan Müslümanlar tarafından da sıklıkla okunan *Cezûlî*'nin bu risalesi çok sayıda istinsah edilmiş, zamanla hattatların hünerlerini gösterdikleri önemli sanat eserleri arasında yerini almıştır. Yazıları yanında tezhip, minyatür ve ciltleriyle de üstün sanat değeri taşıyan *Delâil* yazmaları bugün dünyanın çeşitli ülkelerindeki müze ve koleksiyonların seçkin parçaları arasında bulunmaktadır.

Delâilü'l-Hayrât Yazmalarının Muhtevası ve İçerdiği Sanat Unsurları

Geçmişte birçok yazma kitabın gerek hat gerekse cilt ve tezyinat bakımından sanat endişesi gözetilmeksizin hazırlandığı bir vakiadır. Bu hususta, kutsiyetine binaen bilhassa Kur'an-ı Kerimlere ayrı bir özen gösterilmiş, İslam kitap sanatlarının şaheserleri daha çok bu ilahi metin etrafında meydana getirilmiştir. Bununla beraber usta hattatlar tarafından daha farklı konularda yazılmış, kitap sanatları açısından üstün niteliklere sahip yazma eserler de önemli bir yekûn oluşturmaktadır. Bu kapsamda, çalışmamızın konusu olan *Delâilü'l-Hayrât* yazmaları ihtiva ettikleri hat, tezhip ve minyatür sanatları bakımından incelenmeye çalışılmıştır.

Şeyh Cezûlî'nin bu viridi memleketi Fas'ta tertip etmesi ve burada önemli bir sayısal çoğunluğa ulaşan müritleri arasında yaygın olarak okunması sebebiyle *Delâilü'l-Hayrât*'ın sanatlı el yazması nüshalarının da önce el-Mağribü'l-aksâ olarak anılan bu coğrafyada üretildiği düşünülmektedir. Tezhip ve tasvir gibi sanat unsurları içeren, erken tarihli *Delâil* yazmalarından biri Muhammed ibn-i Abdülaziz ibn-i Ali el Belensî el-Endülüsî tarafından Mağrip'te, mağribî hattıyla yazılmış olan nüshadır. The New York Public Library koleksiyonunda bulunan (M&A Arab. ms. 5) 1025/1616 tarihli bu nüsha Kubbe-i Hadrâ'yı temsil eden tezhipli bir sayfa ortasına yapılmış Hücre-i Saâdet (Hz. Muhammed ve ilk iki halifenin kabirlerinin bulunduğu mekân) tasvirini de içermektedir. Alexandra Bain'in, 17. yüzyıl başlarına ait bir dua kitabında kullanılan ilk örnek olarak görüldüğünü belirttiği bu minyatürde (Bain, 1999, s. 48) yan yana üç mezar, mezarların üstünde ve dilimli bir kemerin ortasında asılı, üstü ve tabanı geniş, altından bir kandil resmedilmiştir. Mezarların yan tarafındaki boşluklarda orada medfun bulunan Hz. Muhammed (a.s.), Ebu Bekir (r.a.) ve Ömer (r.a.) isimleri yazılıdır. Kabirleri örten bir kubbe, içinde kelime-i tevhit yazılı bu kubbenin üzerinde yükselen ve Allah (c.c.)'ın adını taşıyan altından bir alem vardır (Görsel 1). Ancak bu tür resimli yazmaların daha erken tarihlerde de üretildiği anlaşılmaktadır. Berlin Eyalet Kütüphanesi, Prusya kültürel mirası koleksiyonunda kayıtlı, yine mağribî hattıyla yazılmış bir başka *Delâilü'l-Hayrât* yazması 16. asra tarihlendirilmiş olup bahsi geçen

Görsel 1

Muhammed ibn-i Abdülaziz ibn-i Ali el-Belensî, 1616, Delâilü'l-Hayrât'ta Hücre-i Saâdet tasviri. The New York Public Library Digital Collections. Erişim: 20.10.2021. <https://digitalcollections.nypl.org/items/5f372aa8-7592-a9d9-e040-e00a18064c38>

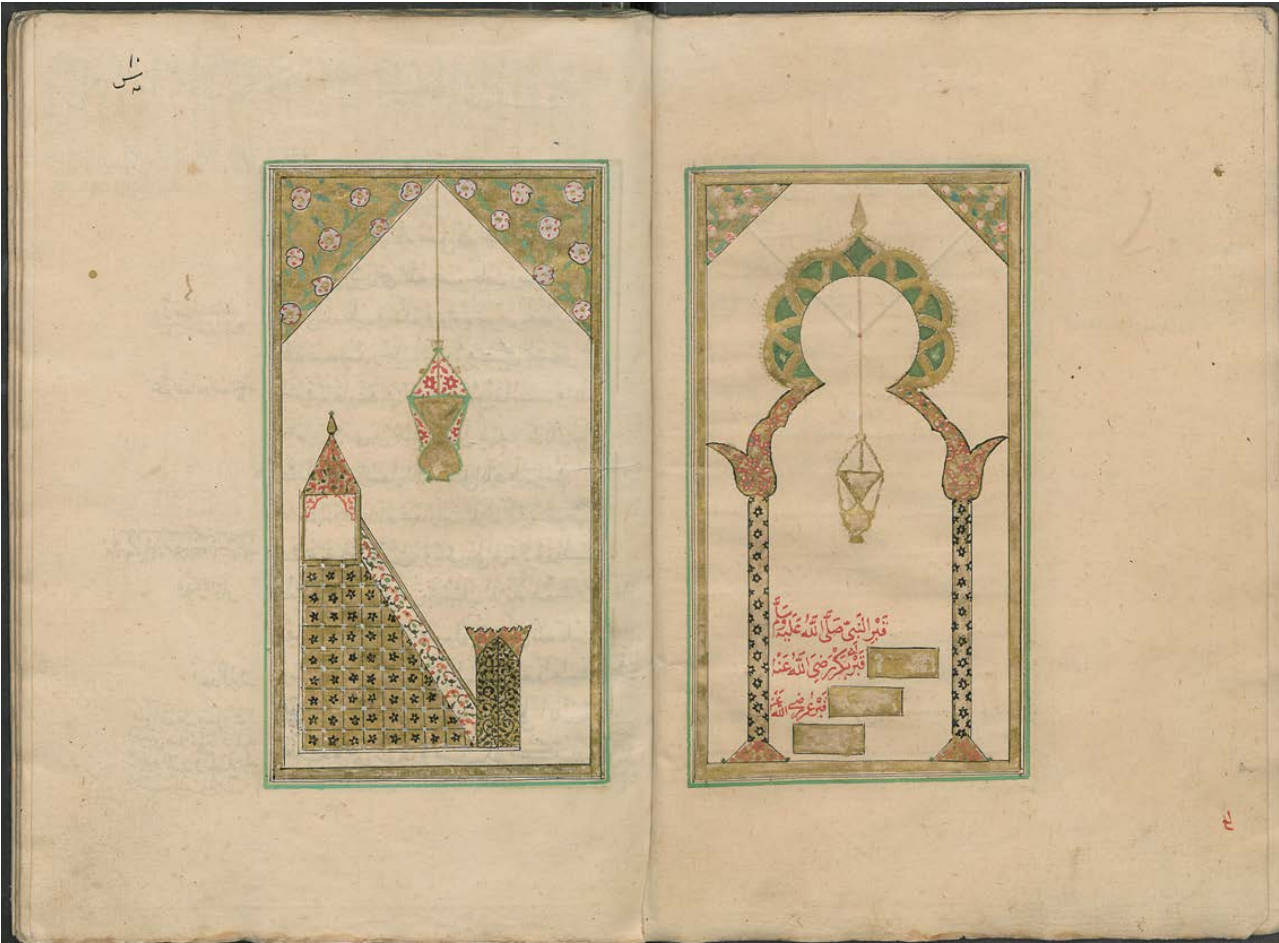

eserle benzer özellikler taşıdığı görülmektedir. Etrafı aynı tarzda tezhiplenmiş karşılıklı iki sayfadan birinde minber-i Nebî ve üzerindeki kemerin ortasından sarkan bir kandil resmedilmiş, karşısındaki sayfa içine de Hücre-i Saâdet tasviri yapılmıştır. Burada yan yana üç mezar, mezarların üstündeki sivri kemerin ortasında asılı, iki boğumlu, büyükçe bir kandil yer almaktadır (Görsel 2) (<http://resolver.staatsbibliothek-berlin.de/SBB000D1AF00000000>).

İstanbul Süleymaniye Kütüphanesinde 1010/1601 tarihli ve minyatürlü bir *Delâil* nüshası mevcuttur. Şehid Ali Paşa 00410 envanter numaralı, nesih hattıyla yazılmış eserin hattatı Muhammed b. İbrahim'dir (Güler, 2017, s. 27). İki sayfa hâlinde düzenlenmiş minyatürlerin ilk sayfasında Hücre-i Saâdet görülmektedir. Ortasından altın bir kandilin asıldığı at nalı kemer altında Hz. Muhammed (a.s.), Hz. Ebubekir (r.a.) ve Hz. Ömer'e (r.a.) ait üç sanduka, defnedildikleri hizaya göre tasvir edilmiştir (Görsel 3). Mağribî hattıyla 18. yüzyılda Mağrip'te yazılmış olduğu tah-

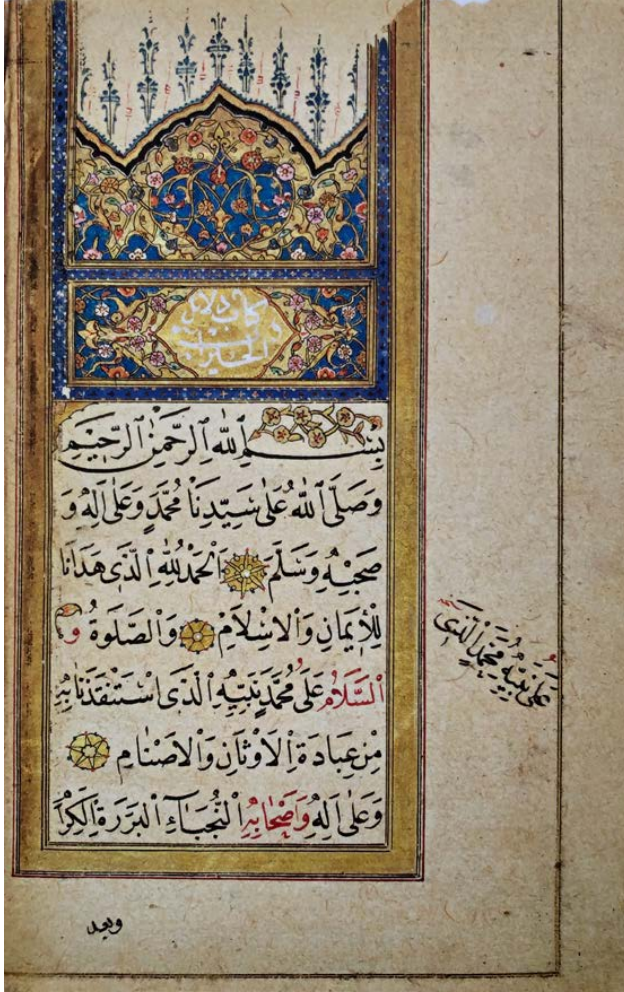

Görsel 2
16. yüzyıla tarihlenen Mağribî hatlı *Delâilü'l-Hayrât* nüshasında minber-i Nebî ve Hücre-i Saâdet tasvirleri. Berlin Eyalet Kütüphanesi, Prusya Kültürel Mirası. Erişim: 30.05.2022. <http://resolver.staatsbibliothek-berlin.de/SBB-0000D1AF00000000>

Görsel 3
Süleymaniye Kütüphanesi 004,10 Şehid Ali Paşa envanter numaralı, Muhammed b. İbrahim tarafından yazılan 1010 (1601) tarihli *Delâilü'l-Hayrât*'ta minber-i Nebî ile Hücre-i Saâdet tasvirleri (Güler, 2017, s. 379).

Görsel 5
Mustafa Halîmî, 1191
(1777-78), *Delâil*'in
unvan sayfası (EHA
VIII/2, Kubbealtı Vakfı
Yazma Eserler
Katalogu, s. 216).

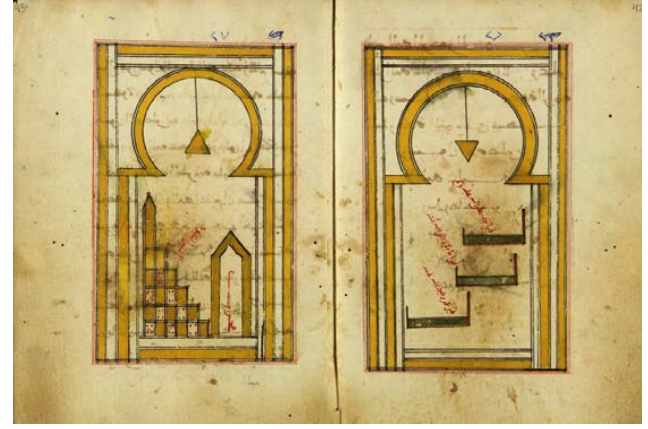

Görsel 6
Osman Sâni, 1186 (1772),
Delâil-i Şerîf'in unvan
sayfası. Sakıp Sabancı
Müzesi Kitap Sanatları
ve Hat Koleksiyonu, 103-
0004. Digital SSM. Eri-
şim: 01.06.2022. [https://
digitalssm.org/digital/
collection/Kitapvehat/
id/204459/rec/1](https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/204459/rec/1)

Görsel 4

Mağribî hattıyla yazılmış ketebesiz *Delâilü'l-Hayrât*'ta mihrap ve minber-i Nebî ile Hücre-i Saâdet tasvirleri, 18. yy., University of Michigan, Hathi Trust Digital Library. Erişim: 20.10.2021. [https://
babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015079132083&view=1up&
seq=1&skin=2021](https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015079132083&view=1up&seq=1&skin=2021)

min edilen bir başka *Delâilü'l-Hayrât*'ta da (University of Michigan, Special Collections Research Center, Isl. Ms. 1041) büyük oranda benzer bir tasvirin yapılmış olması dikkat çekicidir (Görsel 4).

Delâil'in Anadolu'da da rağbet görmesi sebebiyle ünlü Osmanlı hattatları tarafından çok sayıda istinsahı yapılmıştır. Daha evvel yazılmış olanları görülmele beraber 17. asrın ünlü hattatı Hâfız Osman'ın (ö. 1110/1698) kaleminden çıkan *Delâilü'l-Hayrât* yazmaları hat sanatı yönüyle dikkate şayandır. Sonra gelen meşhur hattatların birçoğu da bu metne imza atmıştır. Genellikle ana metinlerin nesih hattıyla yazıldığı bu kitapların başlıklarında, hizb güllerinde, ketebe ve tarih kayıtlarında daha çok rik'a (icâze) hattı görülür. Delâillerde az da olsa ta'lik yazısına da rastlanır. Farklı tonlardaki hafif renkli aharlı kâğıtlar üzerine ana metinler ağırlıklı olarak is mürekkebiyle yazılmışken surh (kırmızı), üstübeç (beyaz) ve zer (altın) mürekkeple yazılan kısımlar da bulunmaktadır. Satır sayıları çoğunlukla 9 ila 13 satır arasında değişmekte, buna bağlı olarak hacimleri ortalama 70 ila 130 varak (yaparak) kadar tutmaktadır. İlave metinlerle daha hacimli hâle gelmiş olanları da mevcuttur.

İhtiva ettikleri hat, tezhip, minyatür ve ciltleriyle sanat eseri hüviyetini kazanmış olan bu kitaplar "*Delâilü'l-Hayrât*", "*hâzâ kitâbu Delâilü'l-Hayrât*", "*Delâil-i Şerîf*" gibi bir başlığın yer aldığı "unvan sayfası" ile başlar (görsel 5, 6). Genellikle yoğun tezhiple bezenmiş olan unvan sayfalarında bazen başlık bulunmayabilir. Bu kısımda Mushaf'lardaki gibi karşılıklı çift sayfanın bezendiği serlevha formunda örneklere de rastlanmaktadır. Galatalı Ahmed Nâilî hattıyla 1221/1806-07 tarihinde istinsah edilmiş olan

Görsel 7
Galatalı Ahmed Nâîlî,
1221 (1806-1807),
Delâil'in serlevhası.
Sakıp Sabancı Müzesi
Kitap Sanatları ve Hat
Koleksiyonu, 103-0295.

Delâ'ilü'l-Hayrât'ın mukaddime kısmında (v.1b, v.2a) böyle zengin bir serlevha tezhibi yapıldığı görülmektedir (Görsel 7).

Bazı nüshalarda kitabın en başında “*Delâilü'l-Hayrât* duası” veya “niyet duası” yer almakta, bu duanın baş kısmına da unvan sayfası formunda veya bölüm başı şeklinde tezhip yapıldığı görülmektedir. Böyle bir dua ile başlayan Mehmed Şefik Bey'in 1268 (1852) tarihli *Delâilinde* bazı hizb başlarına da unvan tezhibi yapılmıştır (Görsel 8).

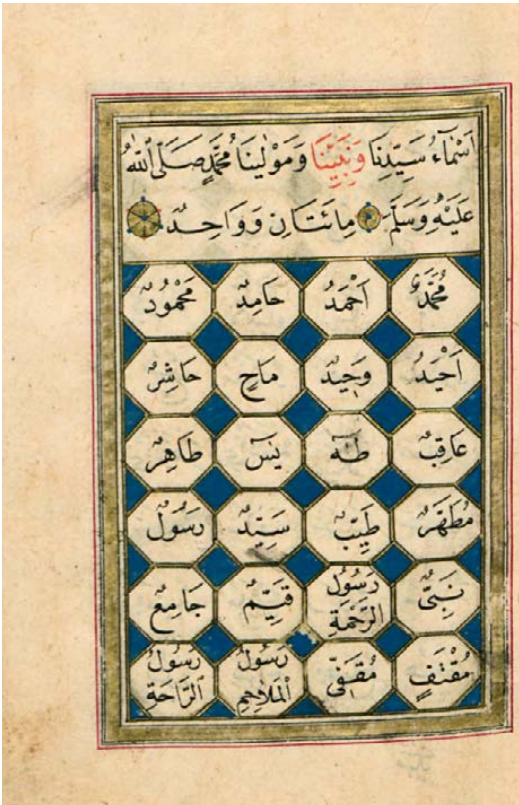
Bütün *Delâil* nüshalarında “*Esmâü'n-Nebî*” başlığı altında, bazen de başlık konulmadan Hz. Peygamber (a.s.)'in isimleri yer alır. Kimi örneklerde bu bölümden önce “*Esmâü'l-Hüsna*”ya da yer verilmiştir. Bu isimler çoğunlukla aralarında boşluk bırakılarak satır hâlinde yazılmakla beraber, kare ya da altıgen çerçe-

ve içine alınanlar (Görsel 9), isimlerin çeşitli dizilişle farklı sayfa tasarımları oluşturacak biçimde yazılanlar da vardır (Görsel 10).

Delâil yazmalarının muhtelif sayfalarında gül resmi de yapılmıştır. Bilindiği gibi Hz. Muhammed (a. s.)'in fiziksel görünüşü, teninin rengi ve hoş kokusu, edebî ve tasavvufi metinlerde genellikle güle benzetilir. 16. yüzyıl Osmanlı şairi Hâkânî Mehmed Bey *Hilye-i Saadet* adlı manzum eserinde bunu çok veciz bir şekilde, *Berg-i gül gibi o rûy-i nigû, Terlediğince olurdu hoş-bû*, “güzelliğin damıtıldığı o yüz bir gül yaprağı gibi terledikçe buram buram kokardı” (Pala, 2008, s. 70) beytiyle ifade eder. Gül resimlerine bazı yazma Kur'an'ların sonlarında da rastlanmaktadır. C. Gruber'in ifade ettiği gibi “imgeler sözel ifadeyi aşarak bir koku anısını da harekete geçirebilir. Osmanlı sanatında gül resimleri çiçeklerin kokusal özellikle-

Görsel 8
 Mehmed Şefik Bey, 1268
 (1852), Delâilü'l-Hayrât, a.
 Kitabın başındaki
 Delâilü'l-Hayrât Duası
 (v.1b), b. Kitaptan bir hizb
 başı (v. 3b). Sakıp Sabancı
 Müzesi Kitap Sanatları ve
 Hat Koleksiyonu, 103-0297.

Görsel 9
 Berberzade İbrahim, 1190
 (1776-1777), Delâilü'l-Hayrât
 Esmâü'n-Nebî, v. 13a.
 Sakıp Sabancı Müzesi Kitap
 Sanatları ve Hat Koleksiyonu
 103-0181. Digital SSM.
 Erişim: 01.06.2022. [https://
 digitalssm.org/digital/
 collection/Kitapvehat/
 id/186180/rec/1](https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/186180/rec/1)

Görsel 10

İbrahim Dâimî, 1725 civarı, Delâil-i şerifte Esmâü'n-Nebî, v. 8b. Sakıp Sabancı Müzesi Kitap Sanatları ve Hat Koleksiyonu, 103-0294. Digital SSM. Erişim: 01.06.2022. <https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/186626/rec/1>

Görsel 11

Hafız Mehmed Vehbi, 1258 (1842), Delâil-i Şerif'te gül tasviri, v. 15a. Sakıp Sabancı Müzesi Kitap Sanatları ve Hat Koleksiyonu, 103-0182.

Görsel 12

Kethüdâzâde Ahmed Refi, 1172 (1758-59), Delâilde gül tasviri, v.2a. (EHA VII/9, Kubbealtı Vakfı Yazma Eserler Kataloğu, s. 204).

rini çağrıştırır ve böylelikle bir kişinin, özellikle de Hz. Muhammed'in varlığını duyumsatmak amacıyla koku alma duyusunun sinestetik gücünden faydalanır" (2020, s. 114). Gül-i Muhammedî olarak anılan ve Hz. Muhammed (a.s.)'i simgeleyen gül motifi, bazen *Delâil-i Şerif* sayfalarının kenarlarındaki hizb güllerinde, Mekke ve Medine minyatürlerinin çevresinde, çoğunlukla da ayrı bir sayfada müstakil tasarım hâlinde resmedilmiştir (Görsel 11, 12, 13).

Mekke-i Mükerrreme ve Ravza-i Mutahhara tasvirleri *Delâ'ilü'l-Hayrât* yazmalarının vazgeçilmez unsurlarındandır. "Sıfatü Ravzatü'n-Nebî", "Sıfatü Ravzatü'l-Mutahhara", "Mekke-i Mükerrreme ve Ravza-i Mutahhara" benzeri bir başlıktan sonra besmele ve salavat-ı şerifenin ardından, "Bu, Resulullah (s.a.s) ve iki dostu Ebu Bekir ve Ömer'in (r.a) içine defnedildikleri mübarek Ravza'nın sıfatıdır" anlamındaki cümleler gelir (Görsel 14). "Tertemiz bahçe" anlamına gelen "Ravzatü'l-Mutahhara" kavramı, Hz. Peygamber'in "evimle (hücre-i saâdet) minberim arası cennet bahçelerinden bir bahçedir..." (Müslim, Hac, 92) anlamındaki hadisine dayanır. Günümüzde Ravza-i Mutahhara'nın güneyi mihrabın hemen kible tarafındaki demir korulukla sınırlanmış olup doğudan batıya 22 m., kuzeyden güneye 15 m. olmak üzere yaklaşık 330 m²'lik bir alanı kapsamaktadır. Batı tarafında Sultan III. Murad'ın yaptırdığı minber ile ortada Kayıtbay döneminden kalan mihrap bulunur (Bozkurt, 2007, s. 475).

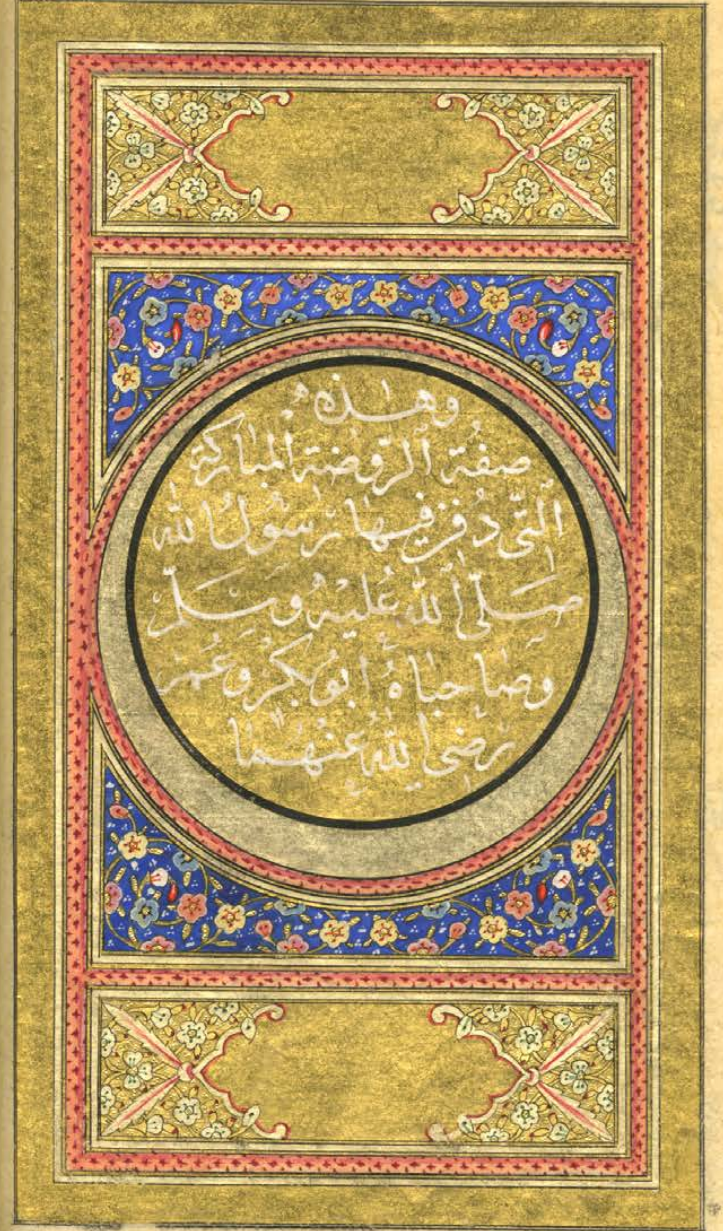
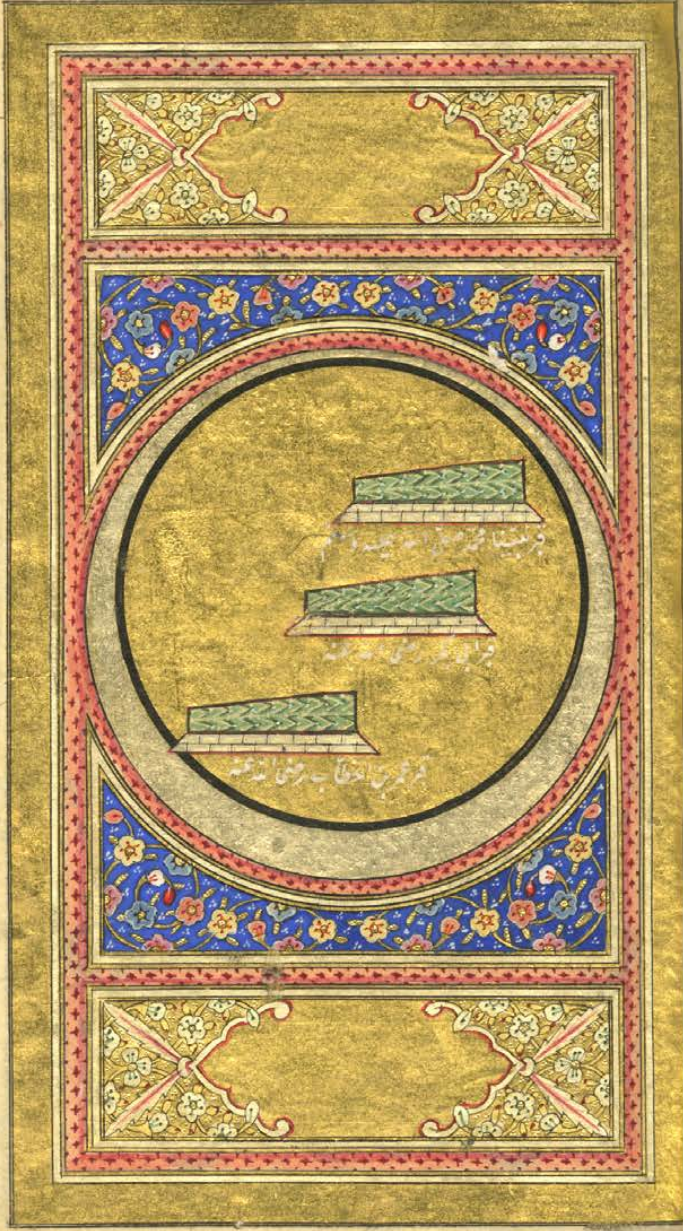
Bazı *Delâil* yazmalarında yalnız Hücre-i Saadet ve Hz. Muhammed (a. s.)'in minberinin (daha az sıklıkla minber ve mihrabının) temsilî resimleri yapılırken (Görsel 1, 2, 3, 4) çoğu nüshada Haremeyn (Mekke ve Medine) tasvirleri daha kapsamlı hâlde ele alınmıştır. Bu tasvirler Kâbe, Mescid-i Haram ve Mekke ile Ravza-i Mutahhara, Mescid-i Nebî ve Medine'yi kapsar. Kimi minyatürlerin arka planında resmedilen dağ sıralarının

Görsel 13

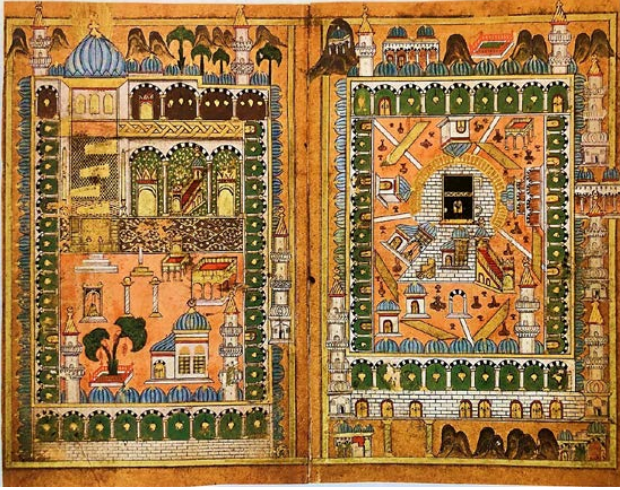
Seyyid Mehmed Şâkir, 1212 (1797), Delâil-i Şerif'te hizb gülü, v.21b (Özel koleksiyon).

Görsel 14
Seyyid Mehmed Şâkir, 1212 (1797), Delâil-i
Şerîf'te Hücre-i Saadet tasviri, v.18b-19a
(Özel Koleksiyon).

Görsel 15

Ali b. Mehmed el-Haddadî, 1145 (1733),
Delâilü'l-Hayrat'ta Mekke ve Medine tasvir-
leri (EHA VII/4, Kubbealtı Vakfı Yazma Eserler
Katalogu, s. 241).

eder. Karşılıklı iki sayfada yapılan bu tasvirlerin minyatür teknikleriyle yapılanları olduğu gibi (görsel 15) perspektif çizim teknikleriyle resmedilenlerine daha sık rastlanır. The New York Public Library koleksiyonunda bulunan Mustafa Kütâhî'ye ait *Delâil*'de bu iki kutsal mekânın resmedildiği sayfaların haşiyelerinde de Türkçe bir münacat yazılmış, minyatürlerin köşeleri pembe güllerle bezenmiştir (Görsel 16).

Delâil metinleri ana renk olarak siyah is mürekkebiyle yazılmış, bölüm başlıklarında ve haşiyelerdeki hizb gülleri içinde altın zemin üzerine çoğunlukla üstübeç, bazen de renkli mürekkep kullanılmıştır. Kimi nüshalarda vurgulanmak istenen cümle ve kelimeler

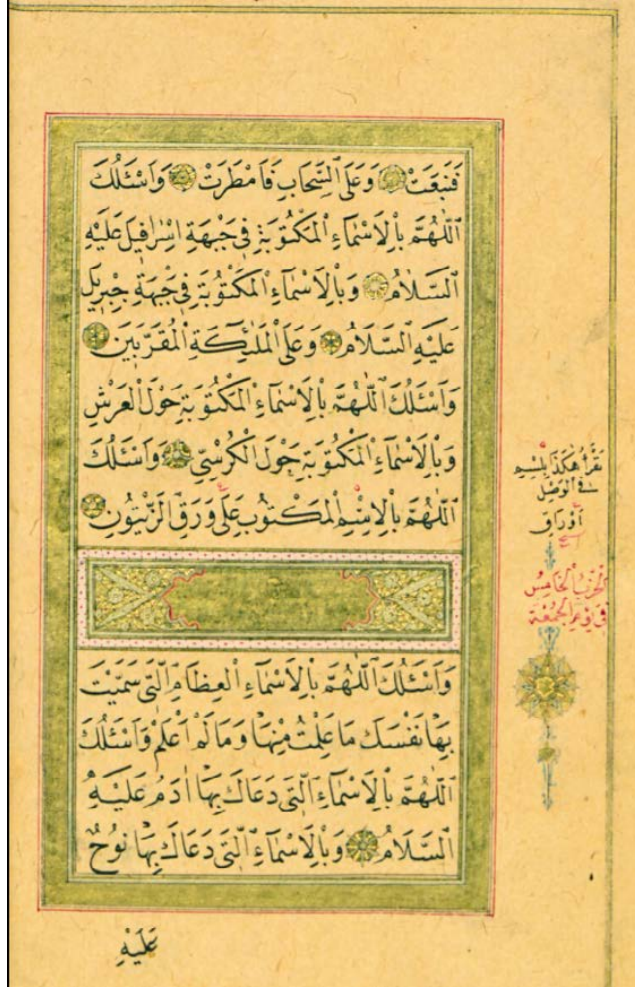
Görsel 16
Mustafa Kütâhî'ye
ait *Delâilü'l-Hayrat*'ta Mekke ve
Medine tasvirleri.
The New York Public Library Digital
Collections. Erişim:
20.10.2021. [https://
digitalcollections.nypl.org/
items/5f385864-
6539-bde7-e040-
e00a18065feb6539-
bde7-e040-e00a-
18065feb](https://digitalcollections.nypl.org/items/5f385864https://digitalcollections.nypl.org/items/5f385864-6539-bde7-e040-e00a18065feb6539-bde7-e040-e00a-18065feb)

Mekke'de kahverengine, Medine'de yeşile boyanması bu şehirlerin bitki örtüsünü ve iklim şartlarını yansıtmaktadır. Hücre-i Saâdet'in üzerinden yükselen şualar ise Hz. Muhammed (a. s.)'in nurunu temsil

zer mürekkep veya surh mürekkeple yazılarak diğer kısımlardan ayrılmıştır. İbrahim Dâimî (ö. 1756) ketebeli *Delâil-i Şerîf*'te metinde geçen İsm-i Celâl ve İsm-i Nebî kelimeleri ile bölüm başlığında surh

Görsel 17

Galatalı Ahmed Nâilî, 1214 (1799-1800), Delâil-i Şerîf, v. 42b. Sakıp Sabancı Müzesi Kitap Sanatları ve Hat Koleksiyonu, 103-0287. Digital SSM. Erişim: 01.06.2022. <https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/185911/rec/>

mürekkep kullanıldığı görülür (Görsel 18). Sayfalar- da yazı alanının etrafı genellikle siyah tahrirli altın cetveller ve buna paralel, renkli, daha ince çizgilerle çerçevlenmiş, metin içindeki boşluklara farklı şekil- lerde müzeyyen duraklar işlenmiştir.

Delâilü'l-Hayrât yazmalarının ana metnini haftanın farklı günlerinde okunacak hizbler (salavat ve dualar) oluşturmaktadır. Pazartesi evrâdında 48 ayrı salât ü selâm ve bağışlama duası bulunurken, salı günü vir- dinde ise 135 farklı salavat-ı şerife ile giriş ve bitirme duaları vardır. Çarşamba günü için 43, perşembe 40, cuma 62, cumartesi 20, pazar günü içinse 54 ayrı sa- lavat tertip edilmiştir. Eser, bu virdlerin ardından bir bitirme duası ve Cezûlî'ye ait bir nazımla son bulur. *Delâilü'l-Hayrât*'ın okunmasıyla ilgili belirli bir dü- zen takip edilir. Her gün, gün aşırı, dört günde bir ve haftada bir olmak üzere tamamı veya bir kısmı oku- nur (Güler, 2017, s. 23). Bu dua ve salavat-ı şerifeler

Görsel 18

İbrahim Dâimî, 1725 civarı, Delâil-i Şerîf, v.14b. Sakıp Sabancı Müzesi Kitap Sanatları ve Hat Koleksiyonu, 103-0294.

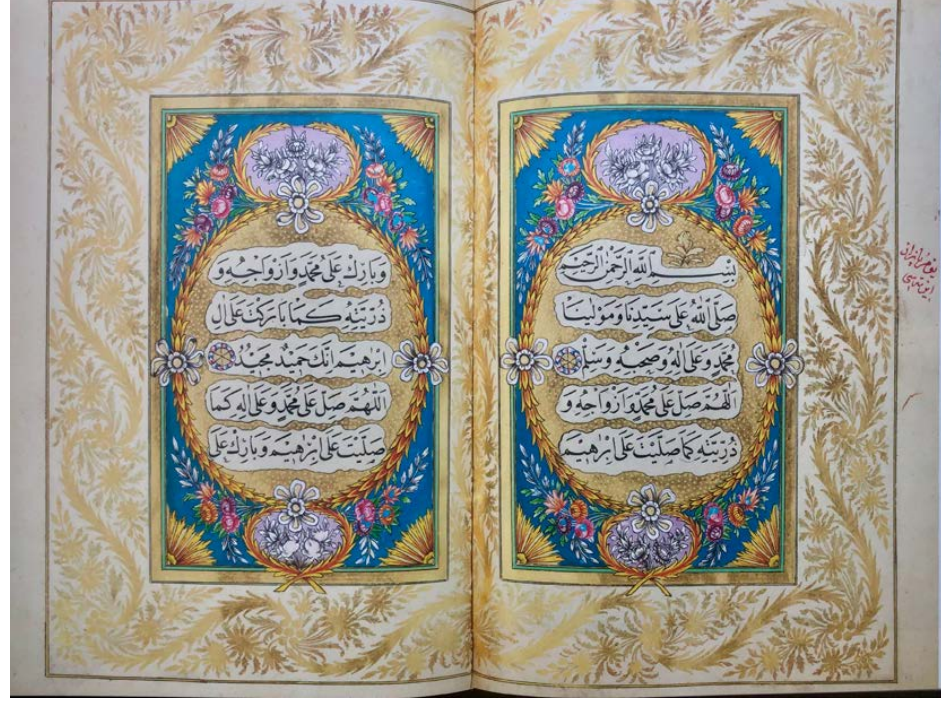
pazartesi gününden başlayıp sonraki pazartesi günü tamamlanan sekiz bölüm hâlinindedir. Hizb başları bir başlık ya da haşiyelere düşülen notlarla “hizbü'l-ev- vel”, “hizbü's-sânî”... ifadeleriyle belirlenmiş, ilgili bölümlerin hangi gün okunacakları da beraberinde kaydedilmiştir (Görsel 17, 18, 19, 20, 21). Bazı örnek- lerde hizb başları serlevha formunda tezyin edilmiş (Görsel 19), kimi *Delâil* yazmalarında da sayfa kenar- larına yapılan hizb gülleriyle gösterilmiştir (Görsel 13, 21). Hizblerin “rubu” (dörtte bir) “sülüs” (üçte bir) “nısf” (yarı) şeklinde bölümlendiği de görülür.

Kitap ikinci pazartesi günü okunacak “*Delâilü'l-Hayrât* Hatim Duası” ile nihayete erer. Ancak baş- ka dua ve metinlerin ilave edildiği daha geniş nü- shalara da rastlanmaktadır. Örneğin Seyyid Mehmed Şâkir tarafından yazılan 1212 (1797) tarihli *Delâil-i Şerîf*'in sonunda Ashâb-ı Bedir isimleri de yazılmış- tır (Görsel 22). Yazma kitapların çoğunda olduğu gibi

Delâilü'l-Hayrat yazmalarında da hatime sayfaları sıklıkla tezhiplenen alanlardandır (Görsel 23).

Delâil-i Şerifler tezhip özellikleri bakımından *Mushaf-ı Şeriflerle* paralellik göstermektedir. 18. asırdan itibaren yaygınlaşan bu eserlerin tezhipli olanları dönem itibarıyla Osmanlı tezhip sanatının klasik devrine nispetle daha zayıf numunelerini barındırmaktadır. Bu asrın başlarındaki el yazması eserlerin tezhiplerinde 17. yüzyılın klasik tarzı biraz kabalaşmış hâliyle renk, desen ve motiflerini kısmen koruyarak devam etmiştir (Deraman, 1999, s. 115). Klasik devirde kullanılan motiflerin çok sadeleşerek tek biçimde tekrarlanması dikkat çeker. Duraklar zenginleşirken tuğlarda kabalaşma ve yoğunlaşma başlar. Zahriye sayfalarının tezhiplenmesi geleneği ortadan kalkar (Duran, 2009, s. 398). Bu çalışmada ele alınan eserlerin çoğunluğu kısmen de olsa bu özelliklere sahip olan yazmalardır. Unvan sayfası ile başlayan bezemeler bilhassa bölüm başlarında, metin içindeki duraklarda, haşiyelerdeki hizb güllerinde ve hatime sayfalarında yoğunlaşmıştır.

18. yüzyılda sayfa tasarımlarında bir taraftan geleneksel formlar devam ederken geleneksel elemanlara özgün biçimler de katılmıştır. Bunların başında gölge boyanarak hacim kazanmış natüralist buketler; uzamış, uçları kıvrılmış ve irileşmiş hançerî yapraklarla sarmal dallar üzerinde iri ve gölgelenmiş hatayiler gelir. Vazolar, sepet ve saksılar içinde çiçekler, buketler, kurdeleler, perdeler, fiyonklar tezhiplerin bezeme öğeleridir (Tanındı, 2009, s. 890). Çiçek demetlerinin bağlandığı kurdelenin kıvrımları, çiçek gövde ve yapraklarının C veya S biçimlerine uygun olarak işlenmesi barok ve rokoko özelliği gösterir. Sayfa kenarlarında halkârî ve diğer farklı motiflerin girmeye başladığı tezhipler yapılır.

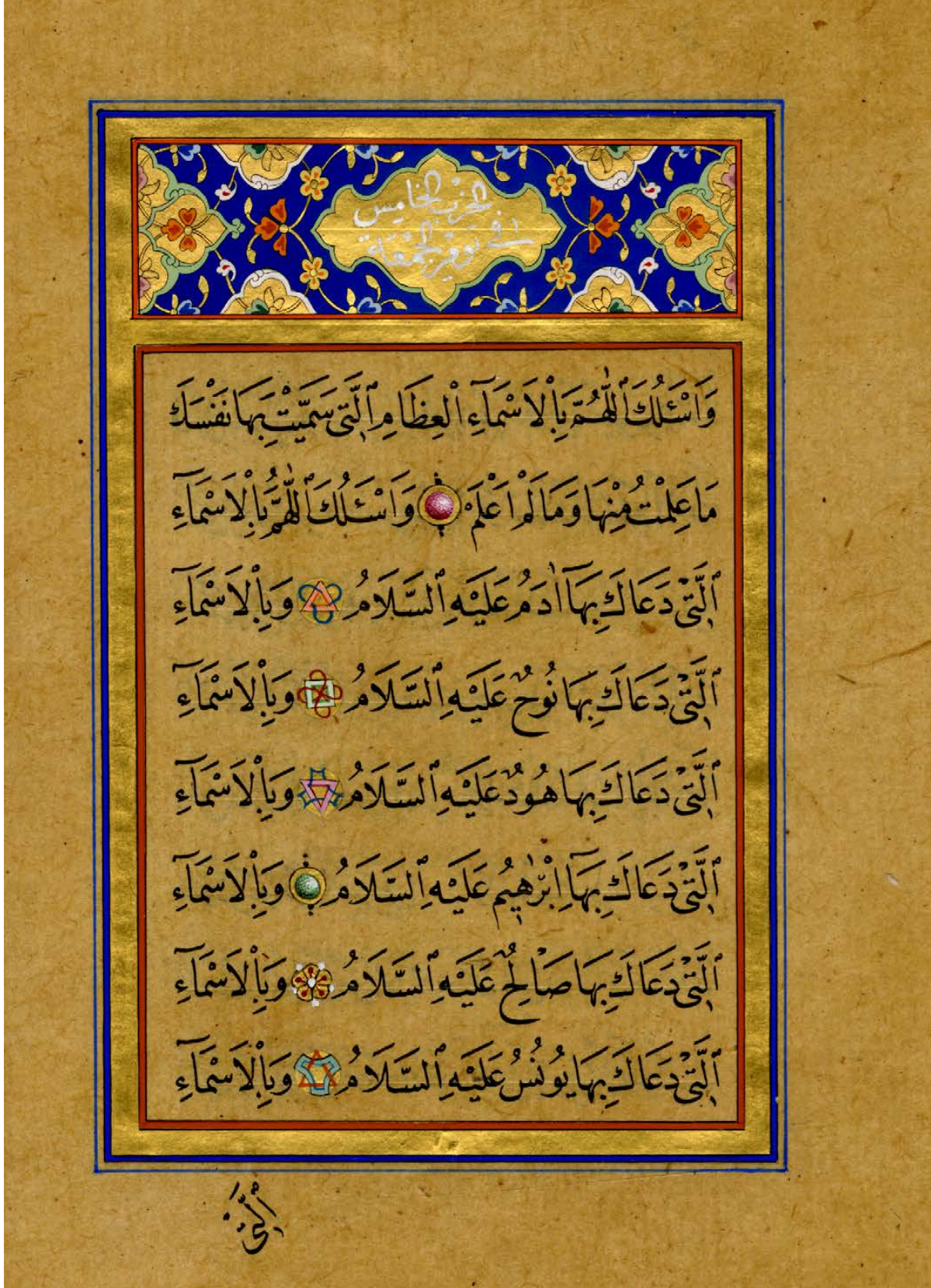
Görsel 19
Mahmud
Celaledin,1222
(1807), *Delâil-i Şerif*, v.18b-19a
(Tanındı, 2019, s. 52-53).

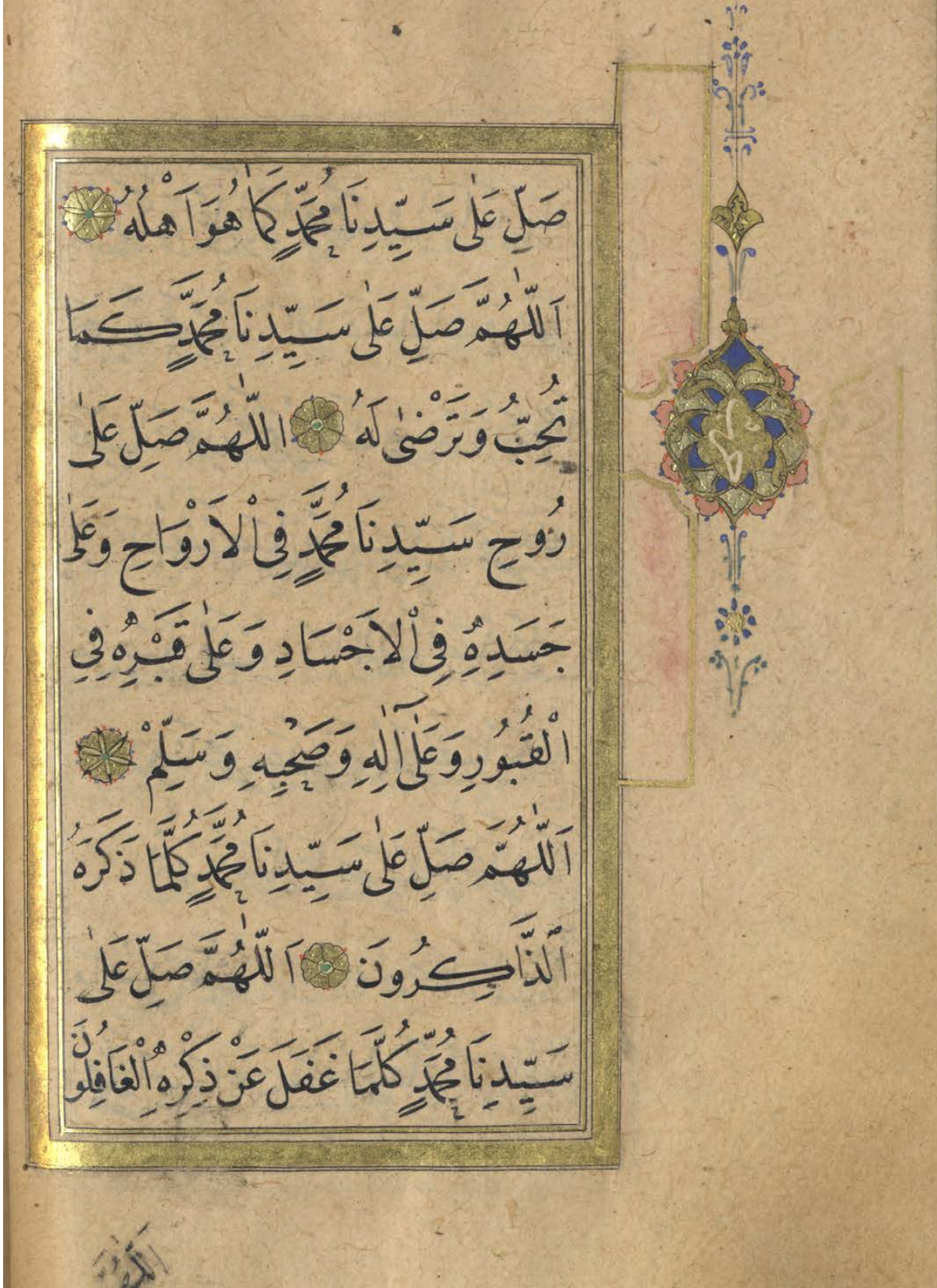
Çoğu zaman klasik tezhibin ortasında tabii üsluptaki çiçekler yer alır. Bu yeni üslupla yapılan süslemeler Avrupa'daki emsallerine göre daha sade ve hoş görünür (Duran, 2009, s. 406). Bu çalışmada incelediğimiz eserlerin önemli bir kısmı da barok ve rokoko tarzı bezeme özellikleri gösteren örneklerdir.

Sonuç

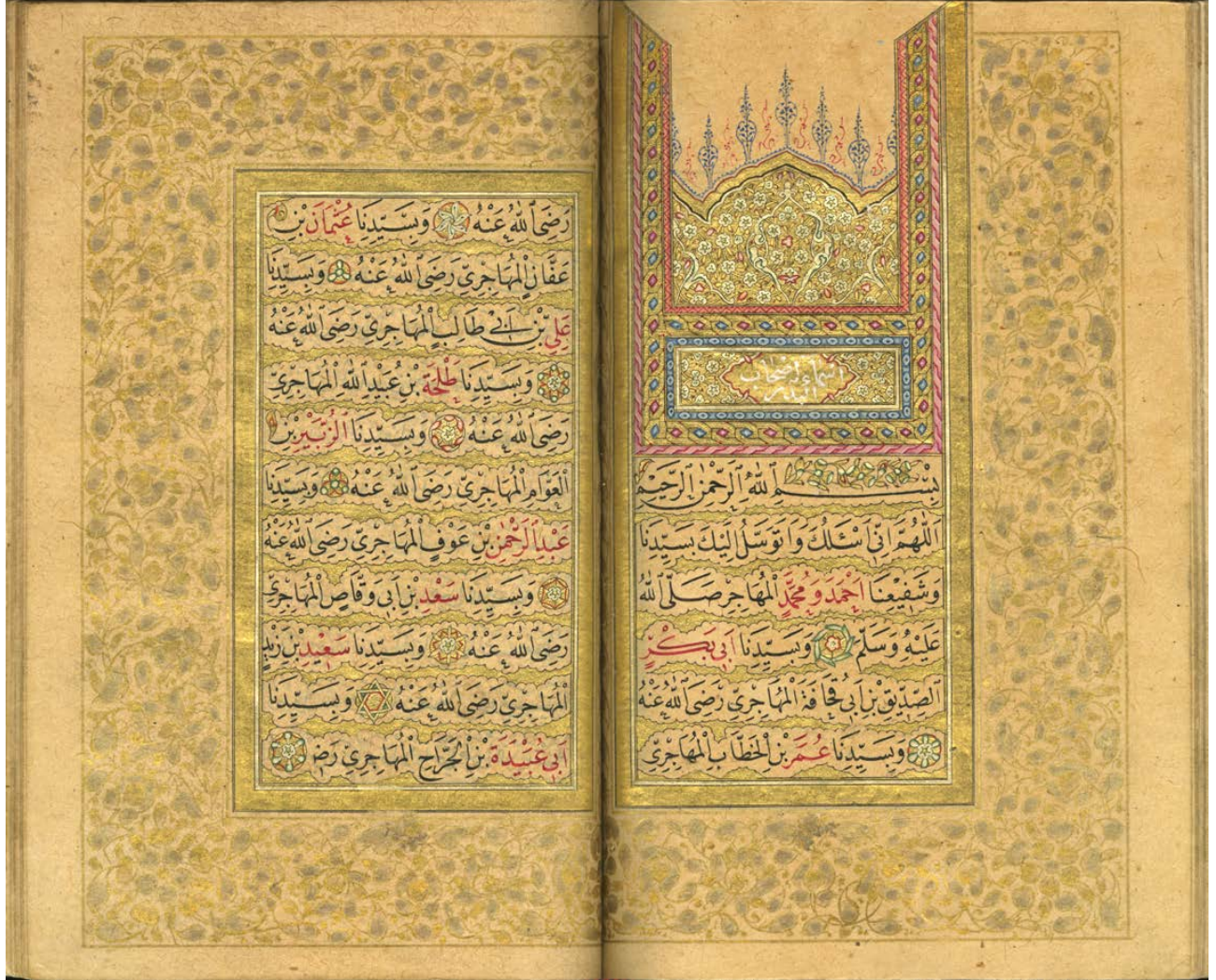
Osmanlı kitap sanatlarında 17. yüzyıl başlarında görülmeye başlayan, resim ve çeşitli şekiller ihtiva eden dua kitapları 18. yüzyıldan itibaren daha da yaygınlaşmıştır. Cilt ve tezhipleriyle de özenle hazırlanmış olan bu kitaplar içinde *Delâ'ilü'l-Hayrat* isimli yazmalar önemli bir yer tutar. Sultanlar ve varlıklı kişiler için de hazırlanmış olan bu eserlerin ünlü hattatların kaleminden çıkmış çok seçkin örnekleri bulunmaktadır. Tezhipleri açısından bu eserlerin Osmanlı tezhip sanatının klasik dönemine göre daha zayıf örnekler içerdiği söylenebilir. Batı etkisinde eserlerin verildiği 18. ve 19. yüzyıllar *Delâ'ilü'l-Hayrât* yazmalarının da daha çok rağbet gördüğü bir dönemdir. Bu sebeple süslemelerinde klasik motiflerle düzenlenen kompozisyonlar yanında, Batı etkisiyle Osmanlı sanatına giren natüralist çiçek ve çiçek buketleriyle yalnız bitkisel motiflerin kullanıldığı rokoko tarzı daha çok gö-

Görsel 20
Seyyid Hasan Rıza
Efendi hattıyla,
1295 (1878) tarihli
Delâil-i Şerîf'te hizb
başı, v. 54b (Özel
koleksiyon).

Görsel 21
Mehmed Rasim (ö.
1756) ketebeli Delâil-i
Şerif'ten, v. 48b
(University of Mic-
higan, Hathi Trust
Digital Library, Erişim:
20.10.2021, [https://
catalog.hathitrust.org/
Record/002641756](https://catalog.hathitrust.org/Record/002641756)).

Görsel 22
Seyyid Mehmed Şâkir hattıyla 1212 (1797)
tarihli Delâil-i Şerîf'te Ashâb-ı Bedir isim-
leri, v.103b-104a (Özel Koleksiyon).

عَلَى نَبِيِّ مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ ❀ وَعَلَى
جَمِيعِ الْأَنْبِيَاءِ وَالرُّسُلِ ❀ سَنَةِ إِحْدَى
وَعِشْرُونَ مِائَتًا وَعِشْرِينَ ❀ فِرْعَوْنِ الْكَبِيرِ
لَعْنَةً وَالْعَادَةَ وَالشَّرَفِ ❀ رَاجِيًا مِنَ اللَّهِ
تَعَالَى أَنْ يَجْعَلَ سَبَبًا لِرَحْمَتِهِ وَبَالِيغًا
لِمُرِيدِ نِعْمَتِهِ ❀ فِي بَلَدَةِ لَطِينِ
وَبَادِيَةِ لَطِينِ لَعَلِّيَّةِ
حَمَاهَا لِلشُّعْرَى
وَجُودِ مَا لَهَا
وَبِالْأَقْبَالِ
لَوْفِيَّةِ

Görsel 23
Galatalı Ahmed Nâîli, 1221
(1806-1807), Delâil'in hatı-
me sayfaları v. 78b,79a. Sakıp
Sabancı Müzesi Kitap Sanat-
ları ve Hat
Koleksiyonu, 103-0295.
Digital SSM.
Erişim: 01.06.2022. [https://
digitalssm.org/digital/colle-
ction/Kitapvehat/id/186461/
rec/1](https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/186461/rec/1)

عَلِيٍّ

rülür. Bu eserleri farklı kılan sanat unsurlarından biri de hemen hepsinde görülen, karşılıklı iki sayfa hâlindeki *Mekke-i Mükerreme* (Kabe, Mescid-i Haram) ve *Medine-i Münevvere* (Ravza-i Mutahhara, Mescid-i Nebî) minyatürleridir. Hz. Muhammed (a. s.) sevgisini merkeze alan bu kitaplarda, Hz. Muhammed'in simgesi hâline gelen gül motifi de bazen hizb gülleri içinde, minyatürlerin kenarlarında, kimi zaman da ayrı bir sayfada müstakil olarak işlenmiştir. Günümüze ulaşan örnekler, geçmişte büyük ilgi gören bu eserlere, devlet ileri gelenlerinin de dönemlerindeki usta sanatkârların elinden sahip olmaya gayret ettiklerini göstermektedir. Kısaca *Delâil* diye bilinen bu mütevazı kitaplar Türk kitap sanatlarının her dalında çok başarılı örneklerle sahip eserlerdir.

Kaynakça

Bain, A. (1999). *The Late Ottoman En'am-ı Şerif: Sacred text and images in an Islamic prayer book* (Yayınlanmamış doktora tezi). Universty of Victoria, Kanada.

Berberzade İbrahim. (1776-1777). *Delâil'de Esmâü'n-Nebî, v. 13a* [El yazma kitap]. Sakıp Sabancı Müzesi Kitap Sanatları ve Hat Koleksiyonu, İstanbul. Erişim adresi: <https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/186180/rec/1>

Bozkurt, N. (2007). "Ravza-i Mutahhara". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 34. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 475.

Delâilü'l-hayrât (16. yy.). [El yazma kitap]. Berlin Eyalet Kütüphanesi, Prusya Kültürel Mirası. Erişim adresi: <http://resolver.staatsbibliothek-berlin.de/SBB0000D1AF00000000>

Delâilü'l-hayrât (18. yy.). [El yazma kitap]. University of Michigan Special Collections Research Center, Isl. Ms. 1041. Hathi Trust Digital Library. Erişim adresi: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015079132083&view=1up&seq=1&skin=2021>

Derman, F. Ç. (1999). Osmanlı asırlarında üslup ve sanatkarlarıyla tezhip sanatı. *Osmanlı (Kültür ve Sanat)*, Cilt: 11 (s.108-119) içinde. İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları.

Derman, M. U. (2002). *Sakıp Sabancı Müzesi hat koleksiyonundan seçmeler*. İstanbul: Sakıp Sabancı Müzesi.

Duran, G. (2009). 18. Yüzyıl tezhip sanatı. A. R. Özcan (Ed.). *Hat ve Tezhip Sanatı* içinde (s. 397-415). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Galatalı Ahmed Nâilî. (1806-1807). *Delâil* [El yazma kitap]. Sakıp Sabancı Müzesi Kitap Sanatları ve Hat Koleksiyonu, İstanbul. Erişim adresi: <https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/186461/rec/1>

Gruber. C. (2020). *Osmanlı-İslam sanatında tapınma ve tılsım* (E. Gökyaran, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Güler, S. (2017). *Türkiye kütüphanelerindeki Delâilü'l-Hayrât'larda minyatür* (Yayınlanmamış doktora tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Hafız Mehmed Vehbi. (1842). *Delâil-i Şerîf, v. 15a* [El yazma kitap]. Sakıp Sabancı Müzesi Kitap Sanatları ve Hat Koleksiyonu, İstanbul. Erişim adresi: <https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/182787/rec/1>

- İbrahim Dâimî. (y. 1725). *Delâil-i şerîfte Esmâü'n-Ne-bî*, v. 8b [El yazma kitap]. Sakıp Sabancı Müzesi Kitap Sanatları ve Hat Koleksiyonu, İstanbul. Erişim adresi: <https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/186626/rec/1>
- Kara, M. (1992). Şâzeliyye literatürü üzerine bir deneme. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4, 19-28.
- Kara, M. (1995). "Evrâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 11. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 533-535.
- Kubbealtı Vakfı Yazma Eserler Kataloğu. (2021). İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Mehmed Rasim (ö. 1756) *Delâilü'l-şerîf*, v. 48b [El yazma kitap]. University of Michigan, Hathi Trust Digital Library. Erişim adresi: <https://catalog.hathitrust.org/Record/002641756>.
- Mehmed Şefik Bey. (1852). *Delâilü'l-hayrât* [El yazma kitap]. Sakıp Sabancı Müzesi Kitap Sanatları ve Hat Koleksiyonu, İstanbul. Erişim adresi: <https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/206431/rec/1>
- Mustafa Kütahî. (1792). *Delâilü'l-hayrât* [El yazma kitap]. The New York Public Library, New York. Erişim adresi: <https://digitalcollections.nypl.org/items/5f385864-6539-bde7-e040-e00a18065feb>
- Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî. (1616). *Delâilü'l-Hayrât* [El yazma kitap]. The New York Public Library, New York. Erişim adresi: <https://digitalcollections.nypl.org/items/5f372aa8-7592-a9d9-e040-e00a18064c38>
- Osman Sâni. (1772). *Delâil-i Şerîf* [El yazma kitap]. Sakıp Sabancı Müzesi Kitap Sanatları ve Hat Koleksiyonu, İstanbul. Erişim adresi: <https://digitalssm.org/digital/collection/Kitapvehat/id/204459/rec/1>
- Pala, İ. (Haz.). (2008). Hakani Mehmet Bey-Hilye-i Saadet. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Salâhî, M. (1313). *Kâmûs-ı Osmânî: Cilt 1*. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.
- Şemseddin Sâmi. (1317). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: İkdâm Matbaası.
- Tanımdı, Z. (2002). Kitap ve tezhibi. H. İnalçık ve G. Renda (Yay. haz.), Osmanlı uygarlığı: Cilt 2 içinde (s. 865-891). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Tanımdı, Z. (2019). *Yazıda ahenk ve renk - Sadberk Hanım Müzesi koleksiyonundan sanatlı kitaplar belgeler ve hüsn-i hatlar: Cilt 1*. İstanbul: Sadberk Hanım Müzesi.
- Uludağ, S. (1993). "Cezûlî Muhammed b. Süleyman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 7. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 515-516.
- Uludağ, S. (1994). "Delâilü'l-hayrât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 9. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 113-114.
- Yılmaz, A. (2004). *Türk kitap sanatları tabir ve ıstılahları*. İstanbul: Damla Yayınevi.